

möglegst äquivalente Sinnwiedergabe mit Formwiedergabe der Quellsprache in der Zielsprache, vorausgesetzt, das alle Sprachen in alle anderen Sprachen übersetzbar sind, was linguistisch umstritten ist. Man unterscheidet je nach Textsorte, Funktion und Stilebene eine wortwörtliche (literale) oder mehr sinngemäss-paraphrasierende Übertragung und eine freie Nachdichtung. Die Geschichte der Bibelübersetzungen seit der Septuaginta bis heute spiegelt die Vielfalt der Übersetzungsprinzipien und linguistischen Leitlinien, die möglich waren, um den einen Text der Bibel in mehr als tausend Sprachen zu übersetzen." in: Paul-Gerhard Müller, *Lexikon exegetischer Fachbegriffe*, Stuttgart Verlag KBW 1985, 250.

⁴ Szent Jeromos: *Nehéz az emberi léleknek nem szeretni*. Budapest, 1991. 87-100.

⁵ Bottyán János: *A magyar Biblia évszázadai*. Budapest, 1982. 39.

⁶ Comm. In Ps. Praef. In: *Dei Verbum* 25. Eredetije: „*Ignoratio enim Scripturarum ignoratio Christi est.*”

⁷ *Párbeszéd a zsidó Trifonnal* 73, 1. Ókeresztény írók. Budapest, 1984. VIII. 228.

⁸ Vö. a *Fratello Sole, Sorella Luna* c. filmével.

⁹ Seibert, J. (szerk.), *A keresztény művészet lexikona*. Budapest, 1986. 320.

¹⁰ Blass, Fr. – Debrunner, A. – Rehkopf, Fr., *Grammatik des nt. Griechisch*, Göttingen, 1976. 200.

¹¹ Liptay – Rózsa, *Krisztus Jézus született*. Budapest, 1978. 88.

¹² Migne, *Patrologia Latina* 23. 886.

¹³ Ld. H. Lausberg szöccikkét a *Lexikon für Theologie und Kirche* I. kötetének, 1142. oldalán.

¹⁴ Orig. 7, 10, 1.

¹⁵ *Szent vagy, Uram* 196.; *Éneklő Egyház* 238.

¹⁶ *Carte de rugăciuni, întocmită de P. Petru Tocănel*, Roma. 1970. 455.

(Forrás: Fila Béla – Erdő Péter (szerk.), *Teológus az Egyházban. Emlékkönyv Gál Ferenc 80. születésnapja alkalmából*. In: *Studia Theologica Budapestinensia* 12. Márton Áron Kiadó, 1995. Rövidített változat.)

SZTANKÓCZY ZOLTÁN*

A MA ÉS A HOLNAP UNITARIZMUSÁRÓL

Megköszönöm azt a kitüntetö bizalmat, amelynek alapján a Magyarországi Unitárius Egyház felkért arra, hogy vállaljam el az unitarizmus jelenéről és jövőjéről, mai és holnapi helyzetéről és feladatáról megformált gondolataim előadását. Annál is inkább megtisztelő ez a felkérés, minthogy személyemben egy világi hívőre és nem a lelkészi kar képviselőjére esett a választás. Érthető, ha ilyen körülmények között magam nagyon is jól átérzem annak fontosságát, hogy ilyen nagytekintélyű hallgatóság előtt hogyan fogalmazom meg mindazt, amit elmondandó leszek. Ugyanakkor laikus világi

---

* 2002. május 4-én Budapesten elhunyt Sztankóczy Zoltán testvérünk. Ezzel az előadásával kívánjuk emlékét idézni.

voltom meg is könnyíti helyzetemet, mert kevésbé érzem valamilyen általánosan hangoztatott hitfelfogáshoz való igazodás elvárását, és kötetlenebbül adhatok hangot olyan mondatoknak, amelyekről tényleges lelkészek esetleg inkább tartózkodnának, jobban átérzve egyrészt alaposabb teológiai képzettségüket, másrészt a palástjukkal szembeni kötelezettségük súlyát.

A ma és a holnap unitarizmusához kapcsolódva egy viszonylag terjedelmesebb mellékletet nyújthatunk át konferenciánk leginkább érintett résztvevőinek. Ez a közel másfélszáz gépelt oldalnyi anyag nem kifejezetten erre a konferenciára készült, de ha majd beléjük tekintenek azok, akiket esetleg közelebről is érdekelni fog, megállapíthatják, hogy ezek a szemelvények, illetve vázlatok nagyon jól kiegészíthetik mindazt, amiről csak nagy vonásokban majd magam is szólok.

A kereszténység társadalmi szerepének válságát nemcsak a nagy keleti és nyugati ortodox vallások érzik, hanem miként az amerikai unitáriusok Atlantában megtartott kongresszusa jelzi, őket is elérte, és miként saját tapasztalataink jelzik, a mi magyar unitarizmusunk sem maradt elszigetelt kivételes helyzetben. Az unitárius-univerzalista kongregációnak ezen az ülésén a beszámólót tartó David Parke lelkész-történész már a bevezetőben azt hangsúlyozta, hogy a vallásos hit lényegét – Teilhardot idézve – az Istenben való elmélyedés jelenti, fejlesztésének kulcsa pedig a kérdések, kétségek újra és újra való felvetésében és a válaszok őszinte keresésében rejlik. Ezt követően arra utalt, hogy a mai vallásos hit nem maradhat meg a század első felében is még uralkodó liberális humanizmus talaján, amely nem akarta elfogadni az emberi értékrend felett létező isteni értékrend gondolatát. Ma le kellett mondani az olyan humanista várakozásokról is, amelyek szerint az emberi tudomány és az emberi erkölcs képes lesz a rossz végleges legyőzésére. Ezt az öntelt humanizmust a második világháború és az azt kísérő embertelenségek zátonyra futtatták, így újra fel kellett ismerni az Isten szeretetében és igazságába vetett hit és bizalom számunkra pótolhatatlan erejét és értékét. A Humanista Manifesztumban, majd később a Washingtoni Deklarációban elfogadott liberális-humanista ihletettséggű hitvallásokkal szemben újra az kell elsősorban hangsúlyt kapjon, hogy az unitárius hit feltétlenül a Bibliára épül, és ennek a hitnek a tengelyében Jézusban Jézusnak, mint a Krisztusnak a megvallása áll, aki életével, tanításaival, igehirdetésével, halálával és halála utáni győzelmével számunkra a messiási, megváltói erő legmagasabb csúcsát jelenti, és akinek küldetése mögött Isten akaratát ismerjük fel. Az unitarizmus központi kérdése feltétlenül a hit, amely érzelmi-lelki tevékenység és az erre való meghívást az emberi szív és lélek fogja fel, és szellemünk formálja életszemléletünk és életvitelünk mércéjévé. A konferencia arra a következtetésre is eljutott, hogy az unitarizmusban a hívek is a hit megerősítését keresik és várják, ezért az egyházi közösségek lelkészeinek figyelme erre kell irányuljon, de úgy, hogy egyre nagyobb teret kapjanak a világiak is, akik a hit elmélyítésében is aktív résztvevőkké válnak.

Röviddel az atlantai konferencia után az U. U. Christian C. negyedéves folyóirat egyik kettős számát teljes egészében Palfrey Perkins hat előadásának szentelte, mint az „unitarizmus klasszikus értékének”, azzal a nyilvánvaló szándékkal, hogy az atlantai program teljesebb megértéséhez és megvalósításához nyújtson hatékony segítséget. Ezeknek az előadásoknak a megismerése ahhoz a következtetéshez vezet, hogy a Teilhardra való hivatkozás nemcsak az atlantai konferencián kapott hangot, hanem jól felismerhető a teilhardizmussal való rokonság Perkins előadásainak gondolatvitelében is, aki egyébként egy évtizeddel a konferencia előtt hunyt el, és az 50-es években egyik alapítója volt az U. U. Christian-nek. Ez a hat előadás a mai unitarizmus lényegét igyekszik megragadni és bemutatni, nemcsak az előadások akkori hallgatói, hanem mai olvasói számára is, akik útmutatást keresnek a jelen és a közeljövő unitárius útkereséséhez is.

Mielőtt erre rátérnénk, indokolt arra emlékeztetni, hogy a kereszténység jelenkori válságának okai között a kutatók első helyen a tudomány és a vallás közötti szembenállást, illetve a vallásos hitnek a tudományos ismeretek miatti gyengülését említik, amely jelenség már a 18. század óta – egyre gyorsuló ütemben – jelen van a keresztény kultúrájú társadalmakban. A vallásos érzelem, gondolkodás és életvitel térvesztése mögött meghúzódó másik nagyhatású okot a társadalomban egyre erősödő fogyasztói, anyagiasság szemlélet jelenti, amely mindenek fölé helyezi az anyagi javak, az élvezetek értékelését, szemben a vallás által kínált hitbeli, erkölcsi értékekkel. Ezek a jelenségek századunk második felében különösen felerősödtek. E két fő ok mellett a kereszténység szerepét veszélyeztetik azok az egyébként nem vallásellenes jelenségek is, amelyekben a hit utáni emberi vágyakozás kerül ugyan felszínre, de ezt nem a kereszténység értékeiben vélik megtalálni, hanem más, elsősorban keleti misztériumokban, fundamentalista vallási irányzatokban, szélsőséges vallási csoportokban, szektás közösségekben.

A keresztény teológusok között általános az a nézet, hogy mind a terjedő szekularizációval, mind pedig a szektás és keresztényellenes irányzatokkal szembeni küzdelemben a vallásos hit elmélyítése és az – elsősorban a kereszténységen belüli – ökuménia erősítése vezethet sikerre. A hit elmélyítése nem az elavult hitelvekhez való merev ragaszkodást, hanem a tudományos haladás és az összkeresztény értékek felé való nyitottságot jelenti. A vallásos érzést és a világról szerzett ismereteket, tehát a tudást és a hitet semmiképpen sem indokolt egymást kizárónak tekinteni, hiszen az emberi tudat másmár tartományába tartoznak. A hit lényegét Pál apostol a zsidókhöz írt levélben (Zsid 11,1) úgy határozta meg: „A hit pedig a remélt dolgokhoz való bizalom és a nem látható dolgok létéről való meggyőződés”. Mai gondolkodásunk szerint is csak az tartozik a hit körébe, ami kívül esik a valóságra vonatkozó ismereteinken, következésképpen, ami a tudományos fejlődés eredményeként bejut az emberiség ismereteinek tárházába, az már nem sorolható a hit körébe, amit pedig az emberiség tudományos tapasztalatai nem érhetnek el, továbbra is a hit területét képezi. Teljesen elhibázott dolog volna

azonban ebből a szembeállításból arra következtetni, hogy a tudottá vált dolgok körének bővülése egyre szegényebbé tenné a hit világát. Minthogy az ismeretek és a hit az emberi tudatnak két külön arca, éppen az ellenkező lehet a várható eredmény, és az emberi gondolkodás fejlődése egyidejűleg gazdagíthatja a tudást és a hitet is. Példaként vehetjük a bibliai teremtéstörténet mögött rejlő világ és a mai kozmológia világának egybevetését. A teremtés könyvének szerzői vajmi keveset tudtak az univerzum keletkezéséről és fejlődéséről, így gondolkodásukkal csak geocentrikus és statikus világrendszerhez jutottak el, amelyben az ember útja az édeni tökéletességből, a tudás megszerzésének bűne miatt, a pusztulás felé kell vezessen, ami alól csak a törvényhez hű maradék lesz kivétel. A mai kozmológia világképe összehasonlíthatatlanul nagyszerűbb univerzumot állít elénk. Igaz ugyan, hogy a tudós kozmológusok egy része a teremtő Isten nélkül magyarázza az evolúciós világot, de nem ismereteik bővítése juttatta őket ide, hanem eredetileg is hiányzott náluk Isten létének elfogadása. Más tudósok ugyanilyen ismeretekre úgy jutottak el, hogy Istenbe vetett hitüket nem csupán megtartották, de a teremtés csodálatos volta és az evolúció nagyszerűsége hitüket még inkább elmélyítette, Isten-képüket még gazdagabbá tette. Az ószövetségi Teremtő befejezett világot és kész embert állított a színre, akit ugyan a teremtett világ élére helyezett, de tőle passzivitást kívánt, életútja lépéseinek meghatározását is magának tartva fent. A modern ismeretekkel is rendelkező hívő ember hitében Isten az embert éppen tudásának fejlődésével tette a teremtés folytatójává és erkölcsi érzékének fejlődése révén a világért való felelősség hordozójává.

Unitárius körökben, de még lelkészek szájából is hallhatjuk azt a jelmondatot, hogy az unitarizmus az „ész vallása”. Ha ennek a kijelentésnek a mélyére nézünk, úgy inkább el kellene hallgassuk, mintsem, hogy érdemnek minősítsük. Az elmúlt századfordulóig a liberális humanizmus valóban úgy vallotta, hogy az emberi tudás a világ fejlődésének trónjára ülhet, és sikerrel megoldja az emberiség jövőjét. Most pedig éppen ott, ahol a tudás iránti hódolat a legnagyobb volt, és ahol ennek a jelmondatnak a forrása keresendő, az amerikai unitarizmus is rádöbrent arra, hogy jelene és jövője is egyaránt attól függ, hogy visszanyeri-e a vallásos hit az egyes ember lelkében és életvitelében, valamint a hívek közösségében általános fontosságát, vagy pedig ugyancsak a szekularizáció (elvilágiasodás) áldozatává válik.

Az ortodox kereszténységhez viszonyítva az unitarizmusban rejlő hitelvi értékek közül kettőt feltétlenül vezető helyre kell ültessünk, mert egyrészt számunkra meghatározó jelentőségűek, másrészt, mert ezek érvényesülését a kereszténység távlataiban is joggal várhatjuk, továbbá azért is, mert az ökumenében – éppen az előző két ok miatt – ezekről lemondani képtelenség lenne, és hitünk további fejlődésében is megtartják fontosságukat. Az egyik sarkalatos tétele az unitarizmusnak a dogmákkal szembeni „szabadság”. Azt nem állíthatjuk, hogy a vallásoknak és ezen belül a hívek közösségének nincs szükségük hitük tartalma főbb tételeinek megfogalmazására, sőt ezt

fontos eszköznek ítéelhetjük ahhoz, hogy a vallások tanításai és a hívők hite ne válják parttalan, megfoghatatlan és követhetetlen keretökké. Az unitarizmus a dogmákat két fő okból nem tartja a hit szempontjából hasznosnak. Az egyik, hogy rugalmatlanságuk nem tudja kielégítően követni a hit fejlődését, ami ha hosszabb időtávban is, de minden vallásban, így a kereszténységben is bekövetkezhetnek. Különösen veszélyeztetheti a dogmák merevsége az emberi tudás és a hit közötti feszültségek feloldását. A dogmákról bebizonyosodhatik az is, hogy nem felelnek meg a Biblia, közelebbről az Újszövetség tartalmának, és attól idegen hitelveket fogalmazhatnak meg, amelyek megnehezítik a kereszténységen belüli egységes értelmezést, illetve tápot adhatnak indokolatlan hitvitáknak, feloldhatatlan szembenállásnak. Az unitarizmus „dogma-szabadságát” feladni az unitarizmus lényegéből fakadóan a jövőben sem lesz elképzelhető, annál is kevésbé, mert maguk az ortodox keresztény vallások is – érzik a dogmákhoz való ragaszkodásuk mellett – a dogmák hátrányait is, amelyeken a dogmák fellazításával, újraértelmezésével igyekeznek segíteni. A dogmákkal kapcsolatban talán ajánlatos lenne újragondolni, hogy helytálló-e az unitarizmust, mint „érték-kereszténységet” szembeállítani a „dogma-kereszténységgel”. Súlyos és tarthatatlan minősítés lenne a dogmákat érték nélkülinek ítélni, és egyébként tartalmilag sem lehet a dogmát és az értéket egymás ellentétéként értelmezni. A dogmakereszténységgel a szabadelvű kereszténységet inkább lehet szembeállítani, és az, hogy a dogmákkal szembeni szabadság valóban értékévé válik-e, elsősorban nem a dogmák lététől vagy nemlététől, hanem az Istenbe vetett hit tartalmától és követésétől függ. Minél inkább áthatja az egyes ember és a vallási közösségek életét az Istenbe vetett hit, minél inkább él bennünk és közöttünk a szeretet, annál inkább valószínűnek meg keresztény értékeket.

Az unitarizmus másik sarkalatos tétele az egyszemélyű és egylényegű Egyisten megvallása, ami egyenesen éppen a lényegét jelenti, és nyilvánvalóan ehhez ragaszkodik a legjobban, miként a múltban, úgy a jövőben is. Dávid Ferenc unitárius Egyisten-hite a Bibliára épült, és nem filozófiai fejtegetéseknek volt az eredménye. A mai unitarizmus Egyisten-hite ugyanúgy, mint az ő idejében, változatlanul a Biblián alapul és elsősorban éppen Jézus Krisztus kinyilatkoztatásán. Egyisten-hitünknek Jézus kijelentéseire való építése ma és a jövőben még az eddiginél is nagyobb hangsúlyt kell kapjon. Amikor az unitarizmus az Egyisten-hitet vallja, akkor az evangéliumban Jézus által megfogalmazott Isten-képet fogadja el, és nem az unitárius, hanem a trinitárius Isten-fogalomról mondható el, hogy közvetlenül nem Jézus és a tanítványok által, hanem a kora görög-keresztény gondolkodóknál formálódott ki. Az Ószövetség Istene és az Újszövetség Istene, a Törvény Istene és az Evangélium Istene személyében ugyan értelemszerűen csak ugyanaz lehet, de a judaista Isten-hit és a jézusi Isten-hit az Egyistent nem ugyanúgy vallja meg hitében. Jézus Istent Léleknek, Igazságnak, Szeretetnek és Atyának vallotta, és mi ugyanúgy valljuk. Amikor pedig Egyisten-hitünket hangoztatjuk, akkor nem valamilyen, a judaizmus és a keresztény Isten-fo-

galmak között állunk – miként azt ortodox körökben olykor megjegyzik –, hanem a krisztusi kinyilatkoztatás mellett horgonyozunk le, és nem követjük a kora kereszténység trinitárius útját. Mi Jézusnak evangéliumi ígéreihez ragaszkodunk, mert Istenről a legteljesebb, felülmúlhatatlan tartalmú fogalmat neki köszönhetjük, és valljuk, hogy amit később többletként fűztek hozzá, az nem javíthatott az ő tiszta megfogalmazásán, legfeljebb csak bonyolulttá tette azt, ami nála egyszerű és minden emberi lélek számára világos és érthető. Mindehhez még hozzátehetjük, hogy az unitárius Egyisten-hit, a tudományos gondolkodás felé is teljesen nyitott, és a keresztény reform-kísérletek – ha meg is tartják a Szentháromsághitét, annak magyarázataiban – ahogyan nvitnak a tudomány felé, olyan mértékben egyben közelednek az unitárius – ami ezzel egybeesik, az eredeti evangéliumi jézusi Egyisten-hithez is, ahol Isten Igéje és Isten Lelke nem különülnek el magától Istentől sem lényegben, sem személyben.

Mint hogy az unitárius és a trinitárius kereszténység Isten-fogalma Jézus Krisztus személyére és szerepére, emberi és isteni természetének megvallására vezethető vissza, nem kerülhető meg, hogy a ma és a holnap unitarizmusával kapcsolatban ne térjünk ki erre a kérdésre is, amely egyébként is kulcskérdése a keresztény vallásoknak. Azt mindjárt leszögezhetjük, hogy mi ebben is közvetlenül az evangéliumi üzenetre építkezünk Dávid Ferenc szemében, és ebben látjuk jövőnk zálogát is. Ha nagy vonásokban fel akarjuk vázolni, úgy Jézus Krisztus személyére és szerepére vonatkozóan négy fő változat különböztethető meg. Az evangéliumokból az szűrhető le, hogy Jézus életében egyrészt nála és a tanítványok körében egyértelmű volt Jézusnak Krisztusként való megvallása, míg a judaista zsidóság éppen ezt a messiási, krisztusi szerepet tagadta meg, és legfeljebb a tanítómester, a rabbi vagy a próféta szerepet fogadta el. Ezen a két irányzaton túlmenően Jézus halála után két újabb irányzat alakult ki és vált egyre általánosabbá. A két változatban közös vonás Krisztus Isten-voltának megvallása, de a keleti ortodoxiában Jézus ember-volta csaknem teljesen feloldódott és Pantokrátorként isteni szerepe vált a hit alapjává, míg a nyugati ortodoxia Jézus Krisztus emberi természetét nem szorította háttérbe és a modern felfogás ezt ki is emeli, az isteni természet változatlan megvallása mellett.

A tradicionálisnak jelölhető és a jelenleg hangoztatott unitárius nézőpont mérlegelése előtt indokoltnak tűnik annak a péteri vallomásnak felidézése, amely Cezarea Filippi előtt hangzott el, és mind a három szinoptikus evangéliumban megtalálható, legbővebben Máténál (Mt 16,13–17). Jézus kérdésére a tanítványok azt válaszolták, hogy az emberek (a Jézust nem követő zsidók) Jézust legfeljebb tanítómesternek, prófétának ismerték el. Ezután nekik tette fel a kérdést, hogy ők, a tanítványok kinek tartják őt. A tanítványok nevében is Péter adott feleletet, miszerint az ő számukra Jézus a Krisztus, az élő Isten Fia. Jézus annak megjegyzésével fogadta el a választ, hogy annak értékét nem az okoskodás, hanem az Istentől kapott benső hit hitelesíti. Ebben a néhány evangéliumi versben a lényeg teljessége tárul elénk. Jézus hívei számára a Krisztus

volt, a judaizmus pedig éppen ezt nem fogadta el. Követőit nem a gondolkodás, a filozófia érvelése vezette, hanem benső hitük a Krisztus-ság felismerésében és megváltásában. A kérdésre adandó válasz akkor is, most is próbaköve a kereszténységhez való tartozásnak. Dávid Ferenc unitarizmusa az evangéliumi hűség szerint fogalmazott, amikor Jézust Krisztusnak és kiegészítésül Isten Egyszülött Fiának is és Megváltónak is vallotta. Az unitáriusok hitvallásai szerint három évszázadon át ragaszkodott a Dávid Ferenc-i Krisztus-fogalomhoz. Ezt tükrözi a 19. század közepének Channing–Krizsa hitvallása, és ezt a századforduló előtt kiadott Ferencz József-i káté is, amelyben Jézus Krisztus szerepét az Apostoli hitvallással egyezően vallották az unitáriusok is. A századunkban megfogalmazott hitvallások erről a hagyományos útról letértek. Még nem úgy vallották Jézust, mint Krisztust, Istenfiát, Urunkat, hanem mint Isten legjobb Fiát, igaz Tanítómestert. A Kiss Elek nevéhez kapcsolt – egyébként sok modern gondolatot tartalmazó – káté ezen is túlment, amikor határozottan jelenti ki, hogy Jézust nem tartjuk Krisztusnak, mivelhogy ez egyenlő lenne istenségével (VI. 40 pont). Ezek a századforduló idején megérett felfogások – ebben aligha lehet tévedés – ugyanarra az emberközpontú liberális humanista szemléletre vezethetők vissza, amely akkor az unitarizmusban általában érvényesült, és amelyről a mai modern unitarizmus szeretne visszatérni – miként Atlanta is jelezte – a valóban evangéliumi unitarizmus-hoz. Ezzel a lépéssel nem csupán a vallásos hit újraéledését lehet szolgálni, de a kereszténységen belüli közeledést is elő lehetne segíteni, amelynek kétségtelenül egyik, talán éppen a legnagyobb akadálya Jézus Krisztusként való megváltásának elhagyása.

A történelmi kereszténységen belül az unitarizmus következetesen ragaszkodott az eredendő bűn hittételének tarthatatlanságához, elsősorban azon az alapon, hogy Jézus igehirdetéséből ez teljesen hiányzik, és csak később alakult ki Pál apostol levelei alapján. A megújulást kereső mai kereszténység – főképpen az evolúció törvényének hatására – ugyancsak magáévá kellett tegye az áteredő bűn hittételének elvetését. Nyilvánvaló, hogy az élet a sejt kialakulásától kezdve évszázmilliókat kitevő fejlődés útján ért el a mai gondolkodó emberiségig, és ez a fejlődéslánc a jelenből a jövő távlatai felé tovább tart. Az emberi erkölcs és erény, a vallásos hit, de ugyanakkor a rossz és a bűn is nem kívülről kerültek az emberbe, hanem együtt alakultak ki a távlati múltba vesző fejlődés keretében együtt létezően, ambivalensen. Az emberi tudat fejlődése egyre magasabb szintre jutott ugyan, de ezzel együtt fokozódott bonyolultsága, érzékenysége és sérülékenysége is. A szellemi-lelki fejlődés csodálatos magasságba emelte és töltötte meg tartalommal az emberi létet, de nem hunyhatjuk be szemünket a rossznak, a bűnnek párhuzamos térhódítása előtt. A bűnre való hajlam, a rossz vonások generációs örökségként részben velünk együtt születnek és fejlődnek ki bennünk életünk során, nagyobb részük azonban a társadalomból kerül a mi életünkbe, és a társadalomban generációról generációra ez is átered. A modern teológia ebben látja ma az áteredő bűn tartalmát, amelyet részben ho-

zunk, részben kapunk egyéni és társadalmi örökségként. Jézus idején is ez volt a helyzet, és Jézus is úgy hívott megtérésre, hogy egyénenként mindenki és ezen keresztül a társadalom forduljon el saját konkrét bűneitől, és hallja meg az Atya szeretetet kínáló szavát, és viszonzza, egyben az embertársai felé is gyakorolja, tökéletességre törekedve, a szeretetet. A bűn, a rossz itt él bennünk és közöttünk, és a mai keresztényeknek is nap mint nap szüksége van a megtérésre, hogy a jézusi úton járjon.

Az áterendő bűn hittételét fenntartó keresztény számára ennek elhagyása kétségtelenül nagy nehézséget támaszt, hiszen egész hitrendszerünk egyik alapját jelenti, hogy csak a legfontosabbra utaljunk, a krisztusi megváltás tartalmára. Az unitarizmusnál és a szabadelvű kereszténységnél ez a gond eleve feloldódott, ám itti is jelentkezik két kérdés. Az egyik, hogy Jézus művét megváltásnak, őt pedig Megváltónak valljuk-e? Dávid Ferenc számára – úgy tűnik – ez nem volt kétséges. A századforduló Ember-Jézus szemlélete és az eredendő bűnnel való szembenállás odavezetett, hogy megváltás és Megváltó helyett inkább szabadításról és Szabadítóról tanítottunk. Eltekintve attól, hogy a fogalmak és a szerepek mindkét esetben szinonimák és azonos jelentésűek, nem helyesebb-e ez esetben is megmaradni a keresztény újszövetségi szó- és névhasználatánál, és a tartalom unitárius megfogalmazásának evangéliumi alapját igazolni, és ahhoz ragaszkodni? Ez jelenti a második kérdést, vagyis a megváltás unitárius értelmezését. Ezzel együtt nagyobb figyelmet kellene szentelni közösségi együttléteinken, talán prédikációinkban is a kétségtelenül jelenlevő és terjedő rossz leleplezésének, gyökerei megvilágításának, legyőzésük lehetőségének és a megtérés megnyugtató, felemelő élményének.

Esendőségünk, vétkeink és bűneink beismerése lelkünkben történik meg, és ott a helye a mi ismétlődő megtéréseinknek is, ott tehát, ahol mi Istennel találkozhatunk. Vallásos hitünk lényege, hogy lelkünk el tud mélyedni Istenben, és ennek az elmélyedésnek, a lelkünkben megvalósuló találkozásnak ad keretet az imádkozás. Az Istenbe vetett hit nem lehet meg a hozzá való imádkozás nélkül, és aki nem tud vagy nem akar imádkozni, az bizonyára magában Istenben sem hisz őszintén. Miként misztérium húzódik meg az ember Isten-hite mögött, hiszen egy transzcendens Legfőbb Lényben hisz, akit Személyként szólít meg, ugyanúgy misztérium az imádkozás aktusa is, amikor egy ember saját lelkében találkozik ugyanezzel az Istennel, aki tehát feltétlenül immanens is. A századforduló humanista magabiztossága nem csak Jézusnak, mint Krisztusnak a megvallását kapcsolta ki, de elhalványította a személyes Isten létezésébe vetett bizonyosságot is, következésképpen az imádkozás is veszített az emberi lelket felemelő, megneszesítő szerepéből. A keresztény hit nem lehet meg misztériumok, hit-titkok nélkül, és közöttük éppen ez a három a legfontosabb: hit Istenben, szerető Mennyei Atyánkban, hit Jézusban, mint Krisztusban, és hit az Istenhez szóló, lelkünkéből fakadó imádkozás értékében. Ez a három keresztény „egyszerűség” szervesen összetartozik. Az Istenre irányuló hit-titkot Jézus nyilatkoztatta ki minden ke-

resztény számára, és mi ebben fenntartás nélkül hiszünk is, és ez a hit teszi számunkra az Ember-Jézust Ember-Krisztussá. Ha a Kiss Elek-féle káté szavait idézzük („Jézus a lehető legmagasabb fokú eszményi ember”), akkor lényegében ugyanazt mondjuk, amit az evolúciós kereszténység (így Teilhard is) vall, hogy Krisztus jelenti az Istenhez tartó emberi fejlődés csúcsát és beteljesülését. Az unitárius imádkozás jól ismert hittétele, a „non adoramus” azt jelenti, hogy kizárólag Istent imádjuk, imádkozásunk nem szól Jézushoz. Mi valóban kizárólag és közvetlenül Istenhez fordulunk imáinkban. Nem imádkozunk tehát Jézushoz, ámde imádkozásunknak Jézus mégis részese, mert bár nem hozzá, de lényegében vele imádkozunk, hiszen neki nem csupán Isten-képünket köszönhetjük, de ő mutatta meg, hogy miként vonhatjuk be Istent saját lelkünkbe, az ő életpéldája az Istenhez és az embertársakhoz vezető szeretet tökéletes útját, és ő világította meg nekünk Istenhez forduló imáink tartalmát és erejét is. A Miatyánkon kívül nem maradt ránk Jézus imáinak szövege, de az evangéliumokban azért értesültünk arról, hogy nagy elhatározások, döntő lépések előtt félrevonult és hosszan imádkozott, feltehetően az Atyába vetett hitének erősítése, a rá váró ítélet vállalásához szükséges erő kérése érdekében. A János szerinti evangéliumban a „főpapi” ima keretében Jézus önmagáért, majd a tanítványokért és ezután a hívők közösségéért mondott imák is betekintést nyújtanak a Jézusi imádkozás tartalmába.

Jézus példájához igazodva a hívő unitárius nem azért fordul imájában Istenhez, hogy valami kedvezményt, kivételezést, előnyt kérjen saját számára, hiszen az Igazság Istene nem lehet személyválogató, és aki másokkal szemben kér valamit saját magának, az nem számíthat meghallgatásra. Természetesen fordulhatunk kéressel is Istenhez, amikor lelkierőt, segítséget várunk tőle nehéz helyzetekben, döntő lépések előtt, amikor hitünk erősítésére, kétségeink legyőzésére van szükségünk, amikor lelki vigaszt, megnyugvást keresünk, amikor hibáink és vétkeink miatt bűnbánatot érzünk, megbocsátást remélünk, és megtérni kívánunk. Ezek például motívumok, amelyekkel saját dolgainkkal bizalommal fordulhatunk imáinkban Istenhez, és bizakodhatunk abban, hogy lelkünk meg is kapja a kért erőt, a várt bocsánatot, a megújuló hitet, a remélt megnyugvást. Az imádkozás lényege minden esetben a kapcsolat keresése lélekben Istennel, és ettől a kapcsolattól elsősorban nem ahhoz kaphatunk támogatást, hogy minek az elérésében reménykedhetünk, hanem abban, hogy mivé és milyenné kell váljunk ahhoz, hogy az élet célját és értelmét, a szeretetre való tökéletes önátadást minél inkább megközelíthesük.

Ha a ma és a holnap unitarizmusa nagyobb szerepet akar betölteni az egyházi közösségek élete tartalmának formálásában, Istenhez való közelítésében, Jézus Krisztus tanításainak és életpéldájának követésében, úgy fő figyelmét a hit elmélyítésére kell fordítania, és csak ez lehet hatékony eszköz arra is, hogy az egyre burjánzó vallási vagy ezoterikus szekták, vagy a nem keresztény vallások hatását ellensúlyozhassa. A ma és a holnap unitarizmusa

Dávid Ferenc nyomán biblikus vallás kell maradjon, amely közvetlenül Jézus Krisztus evangéliumi üzenetére épül. A hit elmélyítése érdekében az Újszövetség és különösen a négy evangélium, továbbá a páli és az apostoli levelek megismerésének, modern keresztény és unitárius magyarázatának indokolt fontos szerepet tulajdonítani. Az vinné talán a legeredményesebben előre a bibliai foglalkozásokat, ha lehetőleg minél több világi hívő vállalna aktív szerepet a szövegek bemutatásában és kommentálásában. Csupán mellékes megjegyzésként fűzöm hozzá, hogy a Budapesti Unitárius Egyházközség Nagy Ignác utcai Biblia-köre, amelyet Orbókné Szent-Iványi Ilona lelkész nő vezet, már az elmúlt évtől kísérletként azt az utat választotta, hogy az Újszövetség könyveit úgy veszi sorra, hogy minden részt megismer (nem csupán azokat, amelyek unitárius szemszögből a legfontosabbak), és igyekszik megvilágítani más keresztény teológiák ezekre vonatkozó magyarázatait és az unitárius értelmezést egyaránt. A magyarázatokat házilagos sokszorosítás útján a bibliaórák résztvevői később kézhez is kapják, hogy szükség esetén újra elővehessék, és feleleveníthessék. A viszonylag kisebb résztvevői létszám a bibliai foglalkozásokat kötetlenebbé teszi, és kölcsönösen jobb elmélyedést kínál, ám nyilvánvalóan csak szűkebb körben. Nagyobb közösség, a hívek szélesebb köre számára is szükségesnek tűnik azonban az unitárius hit tartalmának jobb megismerése és tudatosabb vállalása. Ehhez azonban nem alakult még ki megfelelő fórum. Talán a Dávid Ferenc Egylet vállalhatná magára ezt a feladatot úgy, hogy az ökumené szellemében nem unitárius hitmagyarázók is felkérést kaphatnának, különösen azok, akik a keresztény hitélet megújításának és elmélyítésének híveiként ismeretesek.

Befejezésül: ismételten megköszönöm egyrészt azt, hogy szót kaptam, és még inkább azt, hogy meg is hallgattak. Ha úgy találják, hogy bőven akad kifogásolni való abban, amit elmondani bátorkodtam, úgy, kérem, tudják be annak, hogy teológiai tájékozottságom annak ellenére sem hasonlítható az Önökéhez, hogy majdnem negyedszázadot töltöttem már azzal, hogy minél jobban megismerkedjem a Szentírással és a Szentírás többoldalú magyarázataival, valamint a vallási megújulásért fáradozó teológusok nézeteinek megismerésével és unitárius szemszögből való elemzésével. Mindemellett szavaim nem voltak többek, mint egy unitárius hívő őszintén megvallott nézetei, amely nézetek mögött a hitbeli megújulás elkötelezettsége, és ez elkötelezettség mögött pedig unitárius egyházunk és hitünk szeretete áll, azé a hité, amely mindnyájunkban mint Isten szerető ajándéka él.

TOROCZKAI MÁTÉ MAROSVÁSÁRHELYEN
(Adalék az unitárius Vásárhely történetéhez)

Köztudott, hogy Marosvásárhely reformációjáról rendkívül hézagosak az ismereteink. A 19. század második felében feltárt és kiadott forrásokkal dolgoznak a legújabb összefoglalások szerzői is, s ezek legfeljebb egy-egy epizód felvillantását teszik lehetővé.¹ Még inkább a sötétben tapogatódzik az antitrinitarizmus 16. századi története iránt érdeklődő kutató, ha szeretné felfejteni, milyen forrásokra támaszkodva beszéltek a reformáció évszázadában is jelentékeny egyházukról és iskolájukról azok a 18. századi unitárius egyháztörténészek, akik a szombatosokat közösségüktől szinte teljesen elkülönült csoportosulásként mutatták be, s az 1590-es évek „zsidózóit” nem is sorolták elődeik közé.²

Ezekhez és más 18. századi szövegekhez közelebb lépve azt találjuk, hogy szinte természetes módon tekintették az itteni erős unitarizmus bizonyítékának a városban lezajlott jelentősebb politikai és egyházpolitikai eseményeket, így első renden azt, hogy 1571-ben itt tartották meg János Zsigmond uralkodásának utolsó országgyűlését, amely ismételten kihirdette, „hogy az Isten ígéje mindenütt szabadon praedikáltassék.” Az erdélyi országgyűlések lebonyolításának alaposabb elemzése nélkül is kijelenthetjük, hogy ez nem makulátlan eljárás. Mint másutt részletesen kifejtettem, nem csupán azért nem kezelhetjük ezt a valóban fontos eseményt bizonyítékként, mert az idézett törvény esetében távolról sem az unitarizmus negyedik vallásként való „bevételéről” volt szó.³ Nem kisebb akadály, hogy igen ellentmondásosoknak és elfogultaknak látszanak azok a források, amelyek erről az országgyűlésről és az azt követő eseményekről beszámolnak. Régóta ismert az ariánusok lefestésében fáradtságot nem ismerő Forgách Ferenc nyilatkozata arról, hogy a nemesség és a főurak ellenállásán bukott meg itt a fejedelemnek az a szándéka, hogy eljárjon a szentháromság-tagadókat szidalmazni merészleők ellenében. A szidalmazások és káromlások korlátozásának ezt a szándékát még el is tudjuk képzelni, ám nagyon elbizonytalanító, hogy a teológiai viták és antitrinitárius eretnokségek részletezésében egészen nyilvánvalóan több év és helyszín összemosásával alkotja meg a nagyon szuggesztív, de végtelenen elfogult képet.⁴ A mai napig is több változata olvasható ugyanakkor annak az epizódnak, amelynek alapelemeit Christian Scheseus fogalmazta meg 1581-ben *Oratio de origine et progressu inchoatae et propagatae coelestis doctrinae* c. művében. Itt azt olvashatjuk, hogy az ország ügyében folyt fontos tanácskozások után Dávid Ferenc hitvitát kezdeményezett a város papjával, amelybe a fejedelem is beleszólt, aki a papnak az ortodoxus atyákra hivatkozó válaszát kinevetve bosszúsan távozott a